

1

Renaissance en Opstand

Informatieboek bladzijden 8 en 9

Spreek met je docent af welke onderdelen van dit hoofdstuk je gaat maken.

	Ga ik maken	√		Ga ik maken	√
☐ Paragraaf 1.1 opdrachten	ja / nee		☐ Paragraaf 1.6 opdrachten	ja / nee	
☐ Paragraaf 1.2 opdrachten	ja / nee		☐ Vergelijken in de tijd taak	ja / nee	
☐ Paragraaf 1.2 taak	ja / nee		☐ Test jezelf	ja / nee	
☐ Paragraaf 1.3 opdrachten	ja / nee		☐ ICT	ja / nee	
☐ Paragraaf 1.3 taak	ja / nee		☐ Onderzoek	ja / nee	
☐ Paragraaf 1.4 opdrachten	ja / nee		☐ Plustaak	ja / nee	
☐ Paragraaf 1.4 taak	ja / nee				
☐ Paragraaf 1.5 opdrachten	ja / nee				

1 Gebruik de tijdbalk.

Met deze opdracht oriënteer je je op het tijdvak waar dit hoofdstuk over gaat.

- a** Hoelang duurde de tijd van Grieken en Romeinen?
3500 (Drieduizendvijfhonderd) jaar
- b** En hoelang duurde zowel de tijd van monniken en ridders als de tijd van steden en staten?
500 (vijfhonderd) jaar
- c** Hoelang duurde de tijd van ontdekkers en hervormers?
100 (honderd) jaar
- d** Wat valt je op als je de lengte van de tijdvakken vergelijkt? Geef een verklaring hiervoor.
De tijdvakken duren steeds korter. Er is over de nieuwere tijdvakken veel meer bekend.
- e** Horen de gebeurtenissen uit de tijdbalk bij de renaissance, de kerkhervorming of de Nederlandse Opstand? Vul de tabel in.

Renaissance	1498 <i>Het laatste avondmaal</i> (Leonardo da Vinci) 1508 <i>School van Athene</i> (Rafaël) 1509 <i>Lof der Zotheid</i> (Erasmus)
-------------	---

Kerkhervorming	1517 <i>Luther begint de Reformatie</i>
Nederlandse Opstand	1555 <i>Filips volgt Karel V op</i> 1566 <i>Beeldenstorm</i> 1567 <i>Alva naar Nederlanden</i> 1572 <i>Geuzen nemen Den Briel in</i> 1581 <i>Plakkaat van Verlating</i> 1588 <i>Stichting Republiek der Verenigde Nederlanden</i>

- f** Welk onderwerp krijgt de meeste aandacht op de tijdbalk?
De Nederlandse Opstand

2 Gebruik de kaart.

Met deze opdracht oriënteer je je op het gebied waar dit hoofdstuk over gaat.

- a** Noem drie landen die in 1560 bestonden en die nu min of meer ongewijzigd nog steeds bestaan.
Spanje, Portugal, Frankrijk, Engeland, Rusland
- b** Noem drie landen die in 1560 bestonden, die nu niet meer bestaan.
Het Osmaanse rijk, Polen-Litouwen, Venetië en het Duitse rijk

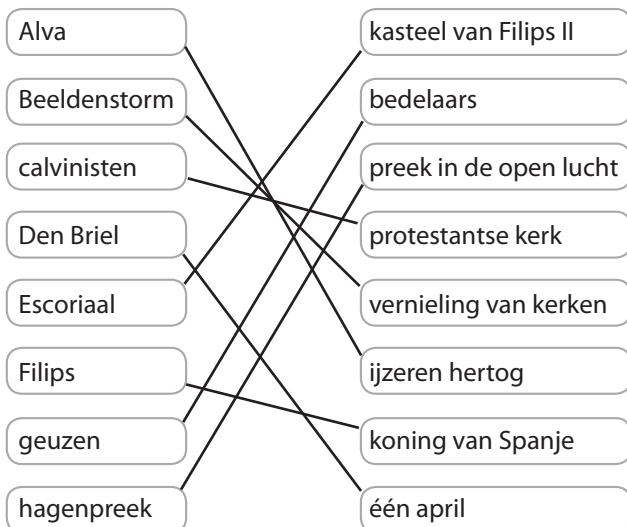

3 Gebruik je voorkennis.

- a** Wanneer was de tijd van Grieken en Romeinen?
Van 3000 v.C. tot 500 n.C.
- b** Hoe wordt de tijd van Grieken en Romeinen ook wel genoemd?
De oudheid
- c** Noem drie kenmerken van de bouwkunst in de tijd van Grieken en Romeinen.
zuilen, kapitelen, friezen en bogen
- d** Wat was bijzonder aan het denken van de Grieken?
De Grieken namen vanaf de 6e eeuw geen genoegen meer met mythische verklaringen. Filosofen zochten wetenschappelijke verklaringen voor natuurverschijnselen.

4 Lees De oorlog is begonnen!

- a** Op de basisschool heb je ook geleerd over de Nederlandse Opstand. Wat weet je nog? Trek lijntjes tussen de juiste combinaties.

Bron 1 Uit een woordenboek

Een **voorde** (Middelnederlands: vort of vorda), **drecht**, **trecht** of **tricht** is een doorwaadbare plaats in een rivier.

- b** Bij welke stad stak Prins Willem de Maas over?
Maastricht
- c** Wat maakte de tekst 'Pro Lege, Rege et Grege' duidelijk?
Dat de Nederlanders opkwamen voor wet, koning en volk. Ze kwamen dus niet in opstand tegen Filips, maar tegen Alva.
- d** Willem van Oranje kon zijn manschappen niet meer betalen en moest ze ontslaan. Wat voor soort soldaten had Willem van Oranje meegenomen? Omcirkel het antwoord en licht je keuze toe.
A dienstplichtigen
B huursoldaten
C vrijwilligers
D vreemdelingenlegioen
Alleen huursoldaten vechten voor geld en stoppen dus als er geen geld meer is.
- e** Willem van Oranje is in Nederland een van de belangrijkste historische personen. Noem twee manieren waarop we Willem van Oranje herdenken in het heden.
Bijvoorbeeld: Het Wilhelmus, Willem van Oranje scholen, Willem van Oranje straten.

Ruimte voor aantekeningen

1.1 Een nieuwe tijd

A Kunstenaars, klokken en kalenders

1 Lees de tekst en bekijk de afbeeldingen.

a Omstreeks 1500 gingen mensen anders kijken naar schilders. Leg deze verandering uit. Gebruik in je antwoord het begrip 'aanzien'.

Bijvoorbeeld: *Eerst werden ze gezien als handwerkslieden*

met weinig aanzien, maar later als kunstenaars met veel aanzien.

b Noem een voorbeeld van continuïteit in de 16e eeuw.

Bijvoorbeeld: *Gilden bleven het leven van ambachtslieden*

regelen.

c Door de uitvinding van mechanische klokken konden ondernemers efficiënter met hun tijd omgaan. Leg dit uit met een zelfbedacht voorbeeld.

Bijvoorbeeld: *Met een klok als wekker kun je vroeg*

opstaan en kun je afspraken maken op precieze

tijdstippen.

d Leg uit wat bedoeld wordt met 'Tijd werd geld'.

Bijvoorbeeld: *Door tijd beter te gebruiken kon iemand meer*

geld verdienen.

2 Lees Het verhaal van de Gregoriaanse kalender en gebruik bron 2.

Deze opdracht gaat over het gebruiken van een historische indeling. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 155, vaardigheid 5.

Vul de zinnen in.

a De Juliaanse kalender had elke vier jaar een schrikkel dag.

b In de Gregoriaanse kalender wordt de schrikkel dag adrie maal per vier eeuwen overgeslagen.

c Bron 1 is een kalender die informatie geeft over de kalenderhervorming in Engeland

d In dat land vond de kalenderhervorming plaats in de maand september van het jaar 1752

e Op de kalender werden toen elf dagen overgeslagen.

Bron 2

1752 September hath only XIX Days in this Year.

First Quarter, 15th, 2 After. Sun enters 22nd. ch. 11m. 11s.
Full Moon, 23d, at Noon. E. T. Equat. 4 7. 41" ch. 22d
Last Quarter, 30th, 1 After. ch. 8m. 51s. Ap. T. Sun's mean
An: 21. 23°. 23'. 44". 59".

1 T Giles, Abbot & Conf. Sun faster than Year 3' 55" 84 12
2 W London Burnt, 1666. Sun rises 5. 27. sets 6. 22. 8 49

B 365 Days, 6 Hours, the mean Julian Year, being long reckon'd for 365d. ch. 48m. 46s. 41th. 27 fourths, 167 Year by the Sun, according to Dr. Halley, (See Palladium 1750, p. 55.) The Account of Time has each Year run a-head of Time by the Sun 11m. 54. 5th. 33 fourths, or 44m. 21 L. 14th. 12 fourths, every 4 Years, and consequently 3d. 1h. 57m. 23 L. 40 thirds in 400 Years. And so from the Council of Nice, when the Calendar was settled, in the Year 325, to this present Year 1752, being 1427 Years, the Time by Account is forward of that by the Sun 10 d. 23 h. 45 m. and therefore 11 Days is left out of Account, in this Month, as the most convenient, for reducing the Calendar or Year to its first (habits'd) Order. And for keeping the shortest and longest Days (or the Solstices) and also the Days of 12 h. long (or the Equinoxes) in the same natural Days of the Month for the future, it is ordain'd by Act of Parliament, that every fourth hundred Year is to consist of 766 Days as usual, but all other whole hundred Years of 365 Days only: The Years between which whole hundreds to be common and bissextile as formerly, and the Days of the Year henceforward to begin on the first of January.

14 T Holy Crofs Day, Holy-Rood, or Exalt. of the Crofs	9 33
15 F Day 12 hours 20 minutes long	10 24
16 S Day decreased 4 hours 14 min	11 15
17 A 15 Sund. after Trinity. Lambert, Bish. and Mar.	Morn.
18 M Planetary Hour by Day 62 minutes	0 18
19 T Birth of the Virg. Mary. Darfian. Sun 6' 22" fast	1 27
20 W Fast	2 27
21 T St. MATTHEW, Apottle, Evangelist, and Martyr	3 35
22 F Equal Day and Night in all the Habit. World. Sun	4 45
23 S Sun 7' 44" too fast [truly rises and sets at 6	5 54
24 A 16 Sunday after Trinity. Sun apparently rises and	6 63
25 M [sets at 6, allowing for Refraction	7 72
26 T St. Cyprian, Abp. of Corth and Mart.	8 81
27 W Day decreased 4 hours 56 minutes	9 50
28 T Sheriffs of LONDON Sworn. Day br. 4h. 11m.	10 59
29 F S. Michael and all An. L. Mayor of Lon. Elected	11 68
30 S S. Jer. Pr. Con. & D. Sun ri. 6h. 11m. sets 5. 48	12 77

The 11th of September the Government is to begin

B De tijd in delen

3 Lees de tekst en bekijk de afbeeldingen.

a Vul in.

- Een zonnejaar duurt ruim 365 dagen.
- Een maanmaand duurt ruim 29 dagen.
- Een islamitisch jaar duurt ongeveer 11 dagen korter dan een christelijk jaar.

b Welke maanden hebben 31 dagen?

januari, maart, mei, juli, augustus, oktober en december

c Welke maanden hebben 30 dagen?

april, juni, september en november

d Het volgende schema gaat over de inhoud van deel 1 van Geschiedeniswerkplaats.

- Noteer in kolom 2 de vier tijdvakken.
- Noteer in kolom 3 de jaartallen.
- Noteer in kolom de het nummers van passende afbeeldingen. Kies uit afbeelding 6-16.

1 Perioden	2 Tijdvakken	3 Jaartallen	4 Afbeeldingen
Prehistorie	1 Tijd van <i>jagers en boeren</i>	<i>tot 3000 v.C.</i>	10, 13
Oudheid	2 Tijd van <i>Grieken en Romeinen</i>	<i>3000 v.C. - 500</i>	11
Middel- eeuwen	3 Tijd van <i>monniken en ridders</i>	<i>500 - 1000</i>	9
	4 Tijd van <i>steden en staten</i>	<i>1000 - 1500</i>	12

- e Het volgende schema gaat over deel 2.
- Noteer in kolom 2 de drie tijdvakken.
 - Noteer in kolom 3 de jaartallen.
 - Noteer in kolom 4 de juiste hoofdstuknummers.
 - Noteer in kolom 5 het nummer van een passende afbeelding. Kies uit afbeelding 6-16.

1 Peri- oden	2 Tijdvakken	3 Jaar- tallen	4 Hoofd- stukken	5 Af- beel- dingen
Vroeg- moderne tijd	5 Tijd van <i>ontdekkers en hervormers</i>	<i>1500 - 1600</i>	1, 2	6, 7
	6 Tijd van <i>regenten en vorsten</i>	<i>1600 - 1700</i>	3	18
	7 Tijd van <i>pruik en revoluties</i>	<i>1700 - 1800</i>	4	15
Moder- ne tijd	8 Tijd van <i>burgers en stoommachines</i>	<i>1800 - 1900</i>	5, 6	16

- f Het volgende schema gaat over deel 3.
- Noteer in kolom 2 de twee tijdvakken.
 - Noteer in kolom 3 de jaartallen.
 - Noteer in kolom 4 het nummer van een passende afbeelding. Kies uit afbeelding 6-17.

1 Periode	2 Tijdvakken	3 Jaartallen	4 Afbeeldingen
Moderne tijd	9 Tijd van <i>de wereldoorlogen</i>	<i>1900-1950</i>	17
	10 Tijd van <i>televisie en computer</i>	<i>1950 tot heden</i>	14

4 Gebruik de tekst en afbeeldingen.

In deze opdracht plaats je gegevens in hun context. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 156, zie vaardigheid 6.

- Vul de zinnen in. Kies daarbij uit afbeelding 6-16.
- a In een samenleving van jager-verzamelaars hebben mensen geen vaste woonplaats. Hun middelen van bestaan zijn jagen en voedsel verzamelen. Hierbij past afbeelding 10.
- b In een landbouwsamenleving leven mensen in dorpen van akkerbouw en veeteelt. Hierbij passen afbeeldingen 9 en 13.
- c In een landbouwstedelijke samenleving leeft de meerderheid van de bevolking als boer op het platteland. Een minderheid leeft in steden van handel en nijverheid. Hierbij passen afbeeldingen 11 en 12.

Afsluiten

5 Gebruik het hele boek.

Het gaat over twee samenlevingssoorten in Europa.

- Noteer in kolom 2 de juiste hoofdstuknummers.
- Zoek per soort samenleving een passende afbeelding. Noteer het afbeeldings- en bladzijdenummer.

1 Soort samenleving	2 Hoofdstukken	3 Afbeelding (bladzijde)
Landbouw-stedelijke samenleving	<i>1, 2, 3 en 4</i>	<i>1 (8 h1)</i>
Industriële samenleving	<i>5 en 6</i>	<i>7 (108 h5)</i>

6 Zoek verder.

Zoek op internet naar informatie over de indeling van een jaar met sterrenbeelden. Zoek de Latijnse en Nederlandse namen, met bijbehorende data.

A Wedergeboorte in Italië

1 Lees de tekst en bekijk de afbeeldingen.

a Noteer de letterlijke betekenis van het Italiaanse woord voor renaissance (*rinascita*).

wedergeboorte

b Leg uit wat renaissance is met een voorbeeld uit *De school van Athene* van Rafaël.

Bijvoorbeeld: De renaissance is de wedergeboorte van de kunst en de cultuur van de oudheid. Beelden van Athene en Apollo verwijzen naar de Grieks-Romeinse kunst. Plato en Aristoteles verwijzen naar die cultuur.

c Bekijk de afbeelding in het tekstboek en zet de volgende nummers op de juiste plek in de tekening hieronder.

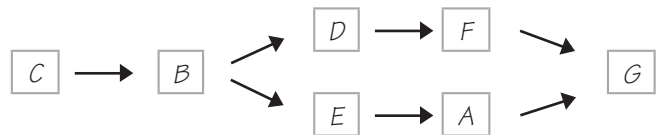
- 1 Apollo, de Griekse god van poëzie en muziek
- 2 Plato, hij wijst omhoog
- 3 Aristoteles, zijn arm houdt hij gestrekt
- 4 Klassieke zuilen
- 5 Klassieke bogen
- 6 Klassieke koepels

De school van Athene

d Hieronder staan zeven zinnen die oorzaak en gevolg van elkaar zijn. Noteer de letters A-G op de juiste plaats in het schema hiernaast.

- A Dit nieuwe levensgevoel wekte de belangstelling voor de oudheid.
- B Rijkdom maakte het mogelijk dat kooplieden zich gingen gedragen als vorsten.
- C Kooplieden en bankiers werden rijk als gevolg van handel met Midden-Oosten.
- D Door hun rijkdom gingen ze leven als vorsten.
- E De rijke bovenlaag kreeg meer belangstelling voor de plezierige kanten van het leven.
- F Vorsten lieten kunstenaars en architecten paleizen maken en deze vullen met beelden en schilderijen.
- G Hierdoor ontstond de renaissance.

2 Gebruik de tekst en afbeelding 20.

a Leg uit waarom onderwijs belangrijk werd in de renaissance. Gebruik in je antwoord het begrip *humanisten*.

Bijvoorbeeld: De humanisten gingen inzien dat de mens door eigen inspanning zijn leven kon verbeteren. Onderwijs ging daarom een grote rol spelen.

b Vul de volgende kenmerken in het onderstaande schema op de juiste plaats in.
aandacht voor de wereld om je heen / humanisten / zuilen en friezen / Bijbelse afbeeldingen / carpe diem / leven na de dood / God is heel belangrijk / mythische figuren / spitse bogen / memento mori / monniken

Middeleeuwen	Renaissance
<i>leven na de dood</i>	<i>aandacht voor de wereld om je heen</i>
<i>spitse bogen</i>	<i>zuilen en friezen</i>
<i>memento mori</i>	<i>carpe diem</i>
<i>Bijbelse afbeeldingen</i>	<i>mythische figuren</i>
<i>monniken</i>	<i>humanisten</i>
<i>God is heel belangrijk</i>	<i>God is heel belangrijk</i>

B Renaissance in het noorden

3 Lees de tekst en *Het verhaal van William Shakespeare*.

a Noem drie manieren waarop de ideeën van de renaissance snel werden verspreid.

1 Italiaanse kunstenaars traden in dienst van

buitenlandse vorsten.

2 Kunstenaars uit het noorden gingen naar Italië toe.

3 De boekdrukkunst maakte het uitwisselen van ideeën

makkelijker en sneller.

b Leg met een voorbeeld uit dat ook in de literatuur sprake was van een renaissance.

Bijvoorbeeld: Shakespeare liet zich inspireren door

schrijvers uit de oudheid.

4 Gebruik de tekst en bron 3.

Bron 3 Erasmus schreef in 1510:

Elke christen moet de Bijbel lezen, de vrouwen, de wevers en de arbeiders op het veld. De Bijbel moet vertaald worden in alle volkstalen. Ook in die van het verre Azië.

a Noem twee dingen die Erasmus deed of voorstelde die nieuw waren in zijn tijd.

1 Erasmus wilde de Bijbel vertalen in de volkstalen.

2 Hij leverde kritiek op de kerk.

b Blader door naar de volgende paragraaf. Welke twee begrippen zijn er voor de 'scheuring in de kerk'?

Hervorming of Reformatie

Afsluiten

5 Gebruik de hele tekst.

Gebruik het schema onderaan deze bladzijde. De renaissance is ingedeeld in vijf verschillende onderdelen: architectuur, schilderkunst, literatuur, religie en mentaliteit. Zet achter ieder onderdeel een voorbeeld van een persoon en een verandering. Ten slotte beschrijf je kort hoe we deze verandering in het heden nog terugzien.

6 Zoek verder.

Zoek op internet naar afbeeldingen uit de renaissance. Maak een collage waarin je verschillende onderdelen van de renaissance presenteert. Geef elke afbeelding een bijschrift, waarin jij uitlegt waarom deze afbeelding typerend is voor de renaissance.

Onderdeel	Persoon	Verandering	Heden
architectuur	XXX	zuilen, bogen	Ze worden nog steeds gebruikt.
schilderkunst	Rafaël	perspectief	Perspectief wordt nog steeds gebruikt.
literatuur	William Shakespeare	nieuwe woorden	Zijn tragedies en komedies worden nog steeds opgevoerd.
religie	Erasmus	kritiek op de kerk: zelf de Bijbel lezen	We lezen nog steeds zelf de Bijbel.
mentaliteit	XXX	belangstelling voor de mens en de wereld om hen heen	We hebben nog steeds belangstelling voor de mens en de wereld om ons heen.

TAAK

Maak een tentoonstelling over de renaissance

Stel, je bent de directeur van een museum en je wilt voor jonge bezoekers een tentoonstelling maken over de renaissance. Je wilt dat iedere bezoeker aan het einde van de tentoonstelling een goed beeld heeft over wat er is veranderd in de renaissance. Wat ga je doen om dat te bereiken?

Hoe ga je te werk?

- Deze opdracht maak je alleen of in een groep met drie personen in ongeveer twee tot drie keer een lesuur.
- Maak desgewenst gebruik van het stappenplan van *Samenwerken* in het informatieboek op bladzijde 153.
- Lees paragraaf 1.2. Noteer zo veel mogelijk kenmerken van de renaissance.
- Verdeel de renaissance in minstens zes verschillende onderdelen. Je kunt denken aan: wetenschap, religie, schilderkunst en ga zo maar door.
- Zoek in je boek, in de mediatheek of op internet naar afbeeldingen en primaire bronnen bij de verschillende onderwerpen. Per onderwerp moet je minstens één afbeelding of primaire bron gevonden hebben.
- Maak nu een schematische indeling van jouw tentoonstelling. Iedere kamer of zaal in de tentoonstellingsruimte laat een ander onderdeel van de renaissance zien. Beschrijf per zaal wat je daar tentoonstelt.
- Bij ieder afbeelding of tekst schrijf je kort op waarom deze typerend is voor de renaissance.

Wat is het resultaat?

- Het resultaat is een tentoonstelling in minstens zes verschillende zalen, waarin in elke zaal een ander onderdeel van de renaissance wordt belicht.
- Daarnaast heb je per zaal minstens één afbeelding of primaire bron gevonden en beschreven wat te zien/lezen is, en waarom deze typerend is voor de renaissance.

Wijze van presenteren

Besprek met je docent hoe je je werk presenteert.

- Jullie leveren de plattegrond van de tentoonstelling en de beschrijving van de verschillende zalen in bij je docent.
- Jullie wisselen de plattegrond en de beschrijving uit en beoordelen elkaar.
- Jullie kiezen de beste plattegrond met de beste beschrijving en richten het lokaal in als een museum.

Nabespreken en beoordeling

Afhankelijk van de presentatievorm kun je met medeleerlingen en met je docent de volgende vragen bespreken.

- Zijn er genoeg verschillende onderdelen van de renaissance gevonden en verwerkt?
- Zijn er goede onderdelen van de renaissance gevonden?
- Is de plattegrond netjes en mooi uitgevoerd?
- Zijn er goede afbeeldingen en primaire bronnen gevonden?
- Zijn de beschrijvingen van de zalen en de daarin tentoongestelde afbeeldingen inhoudelijk juist?
- Zijn de beschrijvingen van de zalen en de daarin tentoongestelde afbeeldingen aantrekkelijk en voor jongeren geschreven?
- Bij *samenwerken* Is de samenwerking goed gegaan? Wat ging wel goed? En wat niet?

Ruimte voor aantekeningen

1.3 De kerkhervorming

Informatieboek bladzijden 17 tot en met 19

A De kerk van Rome valt uiteen

1 Lees de tekst en gebruik de afbeelding.

a Welke kritiek was er rond 1500 op de kerk en de geestelijkheid?

Er was vooral kritiek op hun rijkdom.

b Leg uit wat deze kritiek te maken heeft met aflaten.

Met aflaten dachten mensen korter in het vagevuur te verblijven. Aflaten werden verkocht om een schitterende nieuwe kerk te kunnen bouwen.

c Noem vier kritiekpunten van Luther op de kerk.

1. *tegen het verkopen van aflaten*
2. *tegen het vereren van heiligen*
3. *Hij vond dat mensen zelf de Bijbel moesten lezen.*
4. *Hij vond priesters niet nodig.*

d Wie bedoelde Luther met 'uwe majesteit'? Kleur hem rood in de afbeelding hieronder.

Karel V

e Waaraan kun je Luther herkennen? Kleur hem bruin.

Hij heeft een monnikenpij aan.

f Waaraan kun je de hoge katholieke geestelijkheid herkennen? Kleur hen paars.

Ze hebbende fel gekleurde (dure) kledij aan.

g Waaraan kun je de vorsten herkennen? Kleur de vorsten geel.

Ze hebben dure kleding, hoeden en mantels aan.

h Welke woorden sprak Luther op het moment dat dit schilderij afbeeldt? Noteer deze woorden in de tekstballon en leg je antwoord uit.

'Hier sta ik, ik kan niet anders.'

Zijn handen geven aan dat hij geen keuze heeft.

2 Gebruik de tekst en lees *Het verhaal van Johannes Calvijn*.

a Zijn de volgende ideeën typerend voor humanisten, lutheranen of calvinisten? Er kunnen meer antwoorden goed zijn.

	Humanisten	Lutheranen	Calvinisten
Al voordat je geboren was, stond vast of je een eeuwig leven had of naar de hel ging.	☐	☐	☒
Zij zagen het zelf lezen van de Bijbel als enige manier om tot het ware geloof te komen.	☐	☒	☐
Zij vonden priesters niet nodig voor de vergeving van zonde.	☐	☒	☐
Zij hadden kritiek op de verering van heiligen.	☒	☒	☒
Het handelen van de overheid moest in overeenstemming zijn met de Bijbel.	☐	☐	☒
Zij lazen de oorspronkelijke bronnen van Het Nieuwe Testament.	☒	☒	☐

*'Hier sta ik,
ik kan niet anders.'*

b Juist of onjuist? Omcirkel het antwoord.

- Zowel protestanten als katholieken zijn christenen. juist / onjuist
- Reformatie en Kerkhervorming betekent hetzelfde. juist / onjuist
- De protestanten vormden een gezamenlijk blok tegen de katholieken. juist / onjuist
- Het optreden van Luther in 1517 was de aanleiding tot de Reformatie. juist / onjuist
- Calvijn vond dat de kerk zich niet met de staat moest bemoeien. juist / onjuist

B Katholieken en protestanten

3 Lees de tekst.

a Welke vorsten bekeerden zich als eersten tot het protestantse geloof?

Engelse, Scandinavische en een aantal Duitse vorsten

b Leg uit dat deze vorsten naast religieuze redenen nog een andere reden hadden om over te gaan op het protestantisme.

Overgaan op het protestantisme was vaak een handig middel om de schatkist te spekken door beslag te leggen op de rijkdommen van de katholieke kerk.

4 Gebruik de tekst en afbeelding 28.

a Noem drie manieren waarop in Nederland werd geprobeerd de verspreiding van het protestantisme tegen te gaan.

- De inquisitie spoorde protestanten op.*
- Het werd verboden om boeken van hervormers te verspreiden.*
- Je mocht niet over de Bijbeltekst te praten.*

b Welke van deze manieren was volgens jou het meest effectief? Licht je keuze toe.

Bijvoorbeeld: De inquisitie: door mensen bang te maken en op te pakken, kon je het nieuwe geloof onderdrukken.

Afsluiten

5 Gebruik de tekst en de afbeeldingen.

Maak een samenvatting van de Reformatie. Maak in het onderstaande schema duidelijk wanneer deze ontstond (1), hoe de Reformatie zich over Europa verspreidde (2) en waarom deze leidde tot godsdienstoorlogen (3). Zoek bij elke gebeurtenis ook een afbeelding. Vind je er een, dan noteer je het nummer in de rechterkolom.

Jaartal	Gebeurtenis	Afb. nr.
1 Ontstaan		
1517	Luther schrijft een brief met 95 stellingen aan een geestelijke.	
1521	Luther spreekt op de rijksdag te Worms.	24
2 Verspreiding		
1540	Het calvinisme verspreidt zich vanuit Zwitserland.	25
1566	Met hagenpreken wordt het nieuwe geloof verbreid.	27
3 Godsdienstoorlogen		
1555	Duitse vorsten sluiten vrede na godsdienstoorlogen.	

6 Zoek verder.

Zoek op internet naar informatie over verschillende protestantse kerken. Zoek er minstens zeven. Schrijf de onderlinge overeenkomsten en verschillen op.

1.3 De kerkhervorming

TAAK

Informatieboek bladzijden 17 tot en met 19

Houd een debat tussen: Luther, Calvin en de paus

Luther en Calvin waren beiden hervormers. Ze bestreden bepaalde gebruiken in de katholieke kerk. Veel ideeën hadden ze gemeen. Toch waren er ook verschillen. Het is de bedoeling om zowel de overeenkomsten als de verschillen boven tafel te krijgen in een debat dat jullie gaan organiseren en presenteren.

Hoe ga je te werk?

- Deze opdracht maak je in een groepje van vier personen in ongeveer twee keer een lesuur.
- Maak desgewenst gebruik van het stappenplan van *Samenwerken* in het informatieboek op bladzijde 153.
- Lees paragraaf 1.3. Noteer zoveel mogelijk opvattingen van Luther, Calvin en de paus.
- Maak vervolgens een overzicht van de overeenkomsten en verschillen.
- Zoek eventueel in de mediatheek of op het internet naar meer informatie die je ook kunt gebruiken voor dit debat.
- Verdeel de volgende rollen. Een van jullie wordt de presentator. Hij stelt de vragen. Een van jullie is Luther, een ander Calvin en de vierde de paus. Jullie moeten antwoord geven op de vragen van de presentator.
- Maak een schriftelijke uitwerking van het debat. Welke vragen worden er gesteld? Welke antwoorden geven Luther en Calvin en welke de paus? Noteer waarmee ze het eens zijn en waarmee oneens.

Wat is het resultaat?

- Het resultaat is een verslag van het debat, waarin zowel de vragen, de antwoorden als de discussies tussen Luther, Calvin en de paus zijn opgenomen.

Wijze van presenteren

Bespreek met je docent hoe je je werk presenteert.

- Jullie leveren het schriftelijke verslag van het debat in bij je docent.
- Jullie wisselen de verslagen uit en beoordelen elkaar.
- Jullie voeren het debat uit en kiezen de beste.

Nabespreken en beoordeling

Afhankelijk van de presentatievorm kun je met medeleerlingen en met je docent de volgende vragen bespreken.

- Zijn er goede vragen gesteld door de presentator?
- Zijn er genoeg van de standpunten van Luther, Calvin en de paus naar voren gekomen?
- Is het duidelijk wat de overeenkomsten en verschillen tussen Luther, Calvin en de paus waren?
- *Bij samenwerken* Is de samenwerking goed gegaan? Wat ging wel goed? En wat niet?

Ruimte voor aantekeningen

1.4 De Nederlandse Opstand

Informatieboek bladzijden 20 tot en met 23

A Onrust in de Lage Landen

1 Lees de tekst.

Juist of onjuist? Omcirkel het antwoord en leg je keuze uit.

a Een stadhouder past goed bij de centralisatiepolitiek. juist / onjuist

Omdat de stadhouder de landsheer vertegenwoordigde.

b Tot 1555 had de Nederlandse adel invloed op het bestuur. juist / onjuist

Omdat de adel vertegenwoordigd was in de adviesraden van de langvoogdes.

c De stadhouders waren belangrijker dan de landvoogdes. juist / onjuist

Omdat de landvoogdes namens de koning regeerde.

d De verdeling van zijn rijk, zoals Karel V deed, past bij de tijd van monniken en ridders. juist / onjuist

Omdat het land verdeeld werd onder de zonen van de heer, net als in het leenstelsel.

e Alle katholieken wilden het protestantisme met wortel en tak uitroeien. juist / onjuist

Omdat veel katholieken voor enige tolerantie op godsdienstig gebied waren.

f Met 'afgodsbeelden' bedoelde de Vlaamse predikant alle beelden van Christus. juist / onjuist

Omdat hij vooral de heiligenbeelden bedoelde.

2 Gebruik de hele tekst.

V

Deze opdracht gaat over verschillende soorten oorzaken. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 156, vaardigheid 9.

a Kruis de directe oorzaken van de Nederlandse Opstand aan in kolom a.

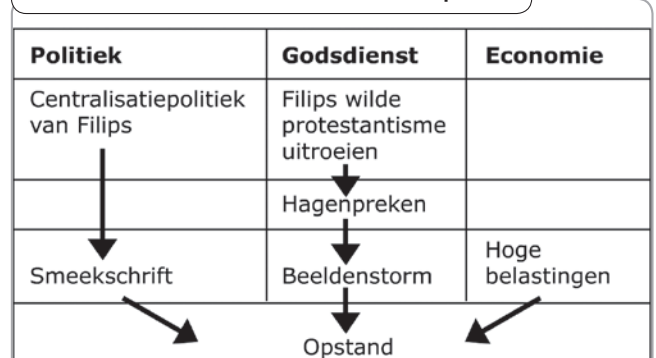
b Kruis alle indirecte oorzaken aan in kolom b.

	A	B	C
De contacten tussen Filips en de Nederlandse edelen verliepen stroef.	●	○	4
Filips II zette de centralisatiepolitiek voort.	○	●	1
In de steden groeide de ontevredenheid over de hoge belastingen	●	●	3
Filips zag het als zijn goddelijke plicht het protestantisme met wortel en tak uit te roeien.	○	●	2
Het aantal hagenpreken neemt toe na aanbidding van het 'smeekschrift'.	●	○	5
De lage edelen bieden de landvoogdes een smeekschrift aan.	○	●	6

c Geef iedere oorzaak een cijfer naar mate van belangrijkheid in de kolom c. De belangrijkste oorzaak geef je het cijfer 1.

d Verwerk de oorzaken van de Nederlandse Opstand in een zelfbedacht schema. Maak in je schema onderscheid tussen verschillende soorten oorzaken. Noteer in het schema ook de aanleiding. Gebruik hiervoor ook: *B Oorlog met Spanje*.

Schema oorzaken van de Nederlandse Opstand

B Oorlog met Spanje

3 Lees de tekst en bron 4.

Bron 4

Het is voor iedereen duidelijk dat een koning door God aan het hoofd van zijn onderdanen is gesteld om deze te beschermen tegen onrecht, leed en geweld. Het is ook duidelijk dat de onderdanen niet door God geschapen zijn voor hun koning, maar dat de koning geschapen is om over hen rechtvaardig te regeren en hen lief te hebben als een vader zijn kinderen.

Wanneer een koning dat niet meer doet, en in plaats van zijn onderdanen te beschermen, hen onderdrukt en over hen heerst als over slaven moet de koning beschouwd worden als een tiran. Zijn onderdanen zijn dan gerechtigd hem niet langer als vorst te erkennen maar hem af te danken en in zijn plaats een ander die hen beschermt, als vorst te nemen.

Uit: *Geschiedenis in documenten* (1971)

Waarover gaat bron 4? Leg je keuze uit.

- A de troonsafstand door Karel V
 - B de Unie van Utrecht
 - C het Plakkaat van Verlating
 - D de Vrede van Munster
- C. *Het Plakkaat van Verlating, omdat in de tekst gesproken wordt over het afzetten van een slechte koning.*

4 Gebruik de tekst.

Deze opdracht gaat over het gebruiken van een historische indeling. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 155, vaardigheid 5.

- a Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde van vroeger naar later.
- A De zeven gewesten worden een Republiek.
 - B De Opstand eindigt: vrede met Spanje.
 - C De watergeuzen landen in Den Briel.
 - D Filips II komt aan de macht.
 - E De Beeldenstorm woedt in de Nederlanden.
 - F Willem van Oranje wordt vermoord.
 - G De Unie van Utrecht wordt gesloten.
 - H De Nederlandse Opstand begint.

D ► E ► H ► C ► G ► F ► A ► B

- b De Nederlandse Opstand wordt ook wel de Tachtigjarige oorlog genoemd. Leg de naam Tachtigjarige oorlog uit.

Bijvoorbeeld: De oorlog duurde tachtig jaar:

van 1568 tot 1648.

- c Leg uit waarom de naam Tachtigjarige oorlog niet helemaal klopt.

Bijvoorbeeld: Er is niet 80 jaar lang voortdurend gevochten. Gedurende 80 jaar zijn er verschillende perioden geweest waarin gevochten werd.

- d Als jij een naam zou mogen geven aan de periode 1568-1648. Welke naam zou jij dan geven? Leg uit.

Bijvoorbeeld: Spaanse oorlogen. Dit geeft weer dat het om veel kleine oorlogen gaat. Of: centralisatie- en godsdienst-oorlogen. Dit geeft goed de oorzaken van de oorlog weer.

Afsluiten

5 Gebruik de hele tekst.

Deze opdracht gaat over het heden en het verleden. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 157, vaardigheid 13.

- a **Bewering:** Het huidige Nederland is ontstaan als gevolg van de Opstand. Ben je het daarmee eens?

Bijvoorbeeld: Ja, omdat de Verenigde Nederlanden ongeveer dezelfde grenzen hadden als nu. Nee, omdat de Nederlanden toen een republiek werden en wij nu een koninkrijk hebben.

- b Stel, je moet een jaartal en een gebeurtenis kiezen waarna de Nederlandse staat is ontstaan. Welk jaartal en welke gebeurtenis zou jij kiezen? Leg uit.

Bijvoorbeeld: 1568: toen begon de opstand, 1579: de Unie van Utrecht, of 1648: toen werd de Republiek erkend.

6 Zoek verder.

Zoek op internet naar meer informatie over de Beeldenstorm. Hoeveel kerken werden er ongeveer verwoest en waar stonden deze? Wat waren de redenen om mee te doen?

1.4 De Nederlandse Opstand

TAAK

Informatieboek bladzijden 20 tot en met 23

Organiseer het 450-jarig jubileum van Nederland

Stel, het is ongeveer 2030. Jullie zijn inmiddels allemaal volwassen. Het begin van de Nederlandse Opstand is ongeveer 450 jaar geleden. Reden voor een groot feest en herdenkingen. Dit alles staat uiteraard in het kader van wat er gebeurd is in de Tachtigjarige oorlog. Je kunt allerlei gebeurtenissen herdenken, zoals: moord op de inwoners van Naarden, of: op 1 april, verloor Alva zijn bril (Den Briel). Die herdenkingen moeten interessant zijn voor ouderen: denk aan lezingen, of voordrachten. Denk daarnaast aan verschillende soorten festiviteiten voor kinderen: spelletjes of wedstrijden. Jullie gaan dit feest en die herdenkingen organiseren.

Hoe ga je te werk?

- Deze opdracht maak je alleen of in een groep met twee of drie personen in ongeveer drie tot vier keer een lesuur.
- Maak desgewenst gebruik van het stappenplan van *Samenwerken* in het informatieboek op bladzijde 153.
- Lees paragraaf 1.4. Bepaal eerst in welk jaartal, of op welke datum je de viering wilt organiseren.
- Noteer vervolgens zo veel mogelijk gebeurtenissen uit de Opstand die herdacht moeten worden. Denk daarbij aan zowel vrolijke gebeurtenissen om te vieren als aan vervelende gebeurtenissen om te herdenken.
- Zoek in de mediatheek of op internet naar meer informatie die je ook kunt gebruiken voor jouw viering. Welke gasten wil je bijvoorbeeld uitnodigen? En welke muziek wil je laten horen? In welke stad kun je deze viering het best geven?
- Welke spelletjes of wedstrijden wil je gaan doen? Welke zaken wil je herdenken? Welke gasten komen er?
- Maak nu een draaiboek van jouw/jullie viering.

Wat is het resultaat?

- Het resultaat is een draaiboek waarin je uitgebreid ingaat op de herinneringen aan de Nederlandse Opstand. Je beschrijft vrolijke (spelletjes) en serieuze onderdelen.

Wijze van presenteren

Bespreek met je docent hoe je je werk presenteert.
Enkele mogelijkheden

- Jullie leveren het draaiboek van de viering in bij je docent.
- Jullie wisselen de draaiboeken uit en beoordelen elkaar.
- Jullie kiezen het beste draaiboek en organiseren deze viering op school.

Nabespreken en beoordeling

Afhankelijk van de presentatievorm kun je met medeleerlingen en met je docent de volgende vragen bespreken.

- Is er een goede datum gekozen voor de viering?
- Zijn er genoeg verschillende onderdelen van de Nederlandse Opstand gevonden en verwerkt?
- Zijn er goede prettige onderdelen van de Opstand gevonden en zijn daar leuke spelletjes of wedstrijden bij georganiseerd?
- Is er nagedacht over de gasten, de muziek, of in welke plaats je het best kunt herdenken?
- Zijn er goede voorbeelden van gebeurtenissen gevonden die herdacht moeten worden, en zijn daar interessante herdenkingen bij bedacht?
- Is de viering leuk, leerzaam en gezellig voor jonge en oude bezoekers?
- *Bij samenwerken* Is de samenwerking goed gegaan? Wat ging wel goed? En wat niet?

Ruimte voor aantekeningen

1.5 De wereld van het Wilhelmus

Informatieboek bladzijden 24 en 25

A Een strijdlid

1 Lees de tekst en bekijk de afbeeldingen.

- a Noteer twee gebeurtenissen waarbij jij het Wilhelmus hoort/meezingt.

Bijvoorbeeld: bij wedstrijden, Koninginnedag of bij een staatsbezoek van de koningin.

- b Waarom verbazen veel mensen zich over de eerste zin van het Nederlandse volkslied?

De 'vader des vaderlands' zegt van Duitsers bloed te zijn.

- c Juist of onjuist? Omcirkel het goede antwoord.

- Er staat: 'ben ik van Duitsers Bloed', omdat het graafschap Nassau in Duitsland ligt. *juist / onjuist*
- Degene die in het Wilhelmus aan het woord is, is Philip van Marnix. *juist / onjuist*
- De eerste letters van de 15 coupletten van het Wilhelmus vormen samen het woord *Willem van Oranje*. *juist / onjuist*
- Het Wilhelmus staat bekend als het oudste volkslied ter wereld. *juist / onjuist*
- Met propaganda probeer je de mening van anderen te veranderen. *juist / onjuist*
- De Postbus-51-spotjes op tv zijn goede voorbeelden van propaganda. *juist / onjuist*
- Reclame maken voor een wasmiddel is een goed voorbeeld van propaganda. *juist / onjuist*
- Als je leraar jou iets nieuws leert, is dat een voorbeeld van propaganda. *juist / onjuist*

2 Gebruik de tekst en bron 5.

Deze vraag gaat over het kritisch beoordelen van historische informatie. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 155, vaardigheid 4.

- a De auteur van het Wilhelmus was een onbekende tijdgenoot. Maakt dit het Wilhelmus tot een betrouwbare of een niet-betrouwbare bron? Licht je antwoord toe.

Bron 5 Drie coupletten uit het Wilhelmus

Couplet 1	Betekenis
Wilhelmus van Nassauwe ben ik van Duitsen bloed den vaderland getrouwe blijf ik tot in den dood een Prinse van Oranje ben ik vrij, onverveerd de Koning van Hispanje heb ik altijd geëerd	Nassau trouw aan het geboorteland vrij: onbelemmerd onverveerd: zonder vrees
Couplet 6	Betekenis
Mijn schild ende betrouwen zijt gij, o God mijn Heer, Op U zo wil ik bouwen, Verlaat mij nimmermeer. Dat ik doch vroom mag blijven, uw dienaar t'aller stond , de tirannie verdrijven die mij mijn hart doorwondt .	letterlijk: schild figuurlijk: beschermer op wie ik vertrouw op elke tijd, altijd wrede, gemene regering verscheurt
Couplet 11	Betekenis
Als een prins opgezeten met mijner heires-kraft , van den tiran vermeten heb ik den slag verwacht, die, bij Maastricht begraven, bevreesde mijn geweld; mijn ruiters zag men draven zeer moedig door dat veld.	kracht van de heer de moed opgevat

Bijvoorbeeld: Niet betrouwbaar, omdat het onmogelijk is na te gaan wie de schrijver is geweest en of hij erbij is geweest.

Of: Wel betrouwbaar, het Wilhelmus is geschreven door een tijdgenoot. De auteur heeft in die tijd geleefd.

b Het Wilhelmus is geschreven met een bepaald doel. Maakt dit het Wilhelmus een betrouwbare of een niet-betrouwbare bron? Licht je antwoord toe.

Bijvoorbeeld: Niet betrouwbaar: Het Wilhelmus is geschreven met het doel het moreel op te krikken. Het behalen van het doel was belangrijker dan de waarheid vertellen.

c Onderstreep een stukje tekst uit het Wilhelmus in bron 5 dat betrouwbare informatie geeft. Leg je keuze uit.

Bijvoorbeeld: 'Wilhelmus van Oranje, ben ik van Duitsen bloed.' Willem kwam uit Nassau, een graafschap in Duitsland.

B Een volkslied

3 Lees de tekst.

a Aan welke eis moest het volkslied in 1813 voldoen?

De eenheid van Nederland en de Nederlanders moest symbolisch tot uitdrukking worden gebracht.

b Vind jij dat geschiedenis vertellen een goede manier is om de verbondenheid tussen mensen te vergroten? Licht je antwoord toe.

Bijvoorbeeld: Ja, door de gedeelde geschiedenis voelen mensen zich één.

c Lees jouw antwoord op vraag 1a nog eens door. Komt het doel van het volkslied uit 1813 overeen met de door jou bij 1a genoemde voorbeelden?

Bijvoorbeeld: Ja, ook tijdens een sportwedstrijd voelen mensen zich één met elkaar.

4 Gebruik de tekst en bron 5.

a Onderstreep het tekststukje uit het zesde couplet dat tijdens de Tweede Wereldoorlog populair was, en leg uit waarom.

Bijvoorbeeld: 'De tirannie verdrijven.' De binnengevallen Duitsers werden gezien als nieuwe tirannen, zoals Filips II.

b Bedenk welke tekst in deze periode juist niet populair was. Licht je antwoord toe.

Bijvoorbeeld: 'Ben ik van Duitsen bloed.' De Duitsers deden verschrikkelijke dingen. Nederlanders wilden daarmee niet vergeleken worden.

c In welk couplet wordt gezongen over de gebeurtenis van het introductieverhaal? Licht je keuze toe.

In het 11e couplet wordt gezongen over Maastricht. Daar trok de prins de Maas over.

Afsluiten

5 Gebruik de tekst en bron 5.

Schrijf zelf een nieuw couplet voor het Wilhelmus. Jouw tekst moet ervoor zorgen dat ook de nieuwe Nederlanders zich één gaan voelen met Nederland.

6 Zoek verder.

Zoek op internet de tekst van en informatie over minstens drie Europese volksliederen. Welke overeenkomsten hebben de teksten van de volksliederen? Noteer vier overeenkomsten. Noteer ook vier verschillen. Bedenk verder een verklaring voor de overeenkomsten en de verschillen.

1.6 De wereld van Leonardo da Vinci

Informatieboek bladzijden 26 en 27

A Wetenschap

1 Lees de tekst en bekijk de afbeeldingen.

- a Leonardo was niet alleen uitvinder. Hij deed nog veel meer. Noteer in de linkerkolom welke 'beroepen' Leonardo allemaal uitoefende.
- b Noteer in de rechterkolom steeds welk vak op jouw school past bij het 'beroep' van Leonardo.

Uitvinder	Techniek
architect	techniek
planoloog	aardrijkskunde
filosoof	levensbeschouwing
sterrenkundige	natuurkunde
scheikundige	scheikunde
schrijver	taal / Nederlands
beeldhouder	(beeldende)kunst
schilder	tekenen
componist	muziek

c Vul de puzzel in.

- Systeem dat Leonardo ontwikkelde voor koning Frans I.
- Waar kennis volgens Leonardo niet vandaan kwam.
- In deze stad heeft Leonardo veel geleerd.
- Plaats waar Leonardo is geboren.
- Leonardo vroeg zich af of de mens dit kon doen.

1	i	r	r	i	g	a	t	i	e
<i>vakje te weinig?</i>		2	b	o	e	k	e	n	
3	F	l	o	r	e	n	c	e	
			4	V	i	n	c	i	
		5	v	l	i	e	g	e	n

d Van boven naar beneden komt een woord uit de puzzel. Leg uit waarom Leonardo zo werd genoemd.

Leonardo werd een genie genoemd door zijn raadselachtige praktijken en zijn ongewone levensstijl.

V

2 Gebruik de tekst.

Deze opdracht gaat over bedenken en gebruiken van een onderzoeksvraag. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 155, vaardigheid 1.

- a Stel dat je wilt weten of Leonardo een typische renaissancewetenschapper was. Welke hoofdvraag stel je dan? Omcirkel het juiste antwoord.
- A Wie waren renaissancekunstenaars?
 B Is Leonardo een goed voorbeeld van een renaissancekunstenaar?
 C Wat zijn renaissancekunstenaars?
 D Was Leonardo een goede renaissancekunstenaar?
- b Welke van de volgende deelvragen zijn noodzakelijk, welke nuttig en welke overbodig voor het beantwoorden van de hoofdvraag?

Deelvraag	Noodzakelijk	Nuttig	Overbodig
Wie was Leonardo da Vinci?	☐	☒	☐
Wat heeft Leonardo in zijn leven onderzocht en ontdekt?	☒	☐	☐
Wie waren renaissancekunstenaars?	☐	☐	☒
Wat is de renaissance?	☒	☐	☐
Wat werd er ontdekt in de tijd van ontdekkers en hervormers?	☐	☐	☒
Wat is kenmerkend voor renaissancekunstenaars?	☒	☐	☐

- c Vind jij Leonardo een goed voorbeeld van een renaissancewetenschapper? Neem een standpunt in en leg dat met een argument uit.

Bijvoorbeeld: Ja, Leonardo deed onderzoek naar de wereld om hem heen. Dat is een kenmerk van de renaissance.

B Schilderkunst

3 Lees de tekst.

Leg uit dat de werkwijze van Leonardo bij het maken van *Het laatste avondmaal* ook kenmerkend is voor de renaissance.

Tijdens het maken van *Het laatste avondmaal* verrichte

Leonardo veel onderzoek naar anatomie en houding om

alles zo natuurgetrouw te schilderen.

4 Gebruik de tekst en bron 6.

Bron 6 Het laatste avondmaal

Mattheüs, Judas Taddeüs en Simon zijn een groep van drie. Zowel Mattheüs als Taddeüs zijn gedraaid in de richting van Simon, waarschijnlijk om een antwoord te krijgen van Simon op hun vraag, wie hij zou bedoelen.

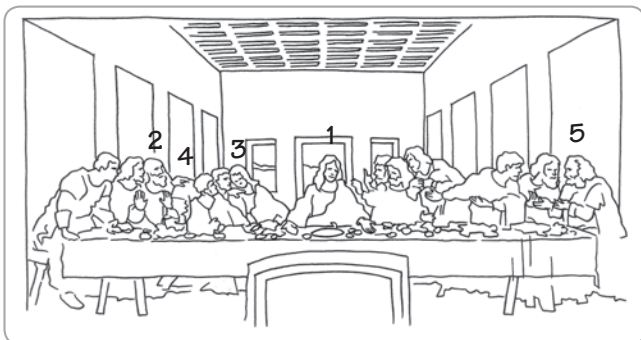
Bartolomeüs, Jacobus de Mindere en Andreas, die samen een groep vormen, zijn verrast. Andreas houdt allebei zijn handen omhoog in het 'einde!' gebaar.

Thomas, Jakobus de Meerdere en Filippus vormen de volgende groep van drie. Thomas lijkt te vragen: 'Ik ben het toch niet, Heer?' Jacobus is duidelijk geschokt en houdt zijn handen in de lucht.

Judas Iskariot vormt samen met Petrus en Johannes een andere groep van drie. Judas zit in de schaduw en kijkt teruggetrokken na het horen van de onthulling van zijn plan. Hij houdt een kleine zak met zilverstukken stevig vast, die hij heeft gekregen voor het verraden van Jezus.

Uit: de Nederlandse versie van Wikipedia

- a Geef in de onderstaande afbeelding van *Het laatste avondmaal* de volgende zaken aan.
- Schrijf bij Jezus het cijfer 1.
 - Schrijf bij Andreas het cijfer 2.
 - Schrijf bij Johannes, die op Maria lijkt, het cijfer 3.
 - Schrijf bij Judas, de verrader, het cijfer 4.
 - Schrijf bij Simon het cijfer 5.

- b Noem twee redenen waarom dit schilderij een voorbeeld is van renaissancekunst.

1. Bijvoorbeeld: Omdat het schilderij perspectief vertoont.
2. Omdat de figuren anatomisch gezien kloppen.

Afsluiten

5 Gebruik de tekst.

Leonardo deed onderzoek op veel terreinen. Zet achter elk terrein van onderzoek een goed voorbeeld.

Terrein	Voorbeelden
Kunst	<i>schilderijen, perspectief, beeldhouwkunst, decors, kostuums</i>
Geneeskunde	<i>anatomie Kunnen mensen vliegen?</i>
Techniek	<i>vliegtuig, geluid parachute en waterproject</i>
Natuur	<i>vleugels, kleuren, insecten, astrologie</i>

6 Zoek verder.

Zoek op internet naar informatie over uitvindingen van Leonardo da Vinci. Noteer minstens vier uitvindingen. Schrijf ook op vanaf wanneer deze uitvindingen echt in de praktijk zijn gebracht.

Ten strijde

Voor en na de revolutie

Zoals je hebt gelezen, veranderde er een hoop door de komst van het buskruit. Twee veranderingen staan in deze opdracht centraal. Eén daarvan is die van ridder in soldaat. De andere verandering is die van stadsmuren naar vestingwallen.

Een van deze twee veranderingen ga jij onderzoeken.

Hoe ga je te werk?

- Deze opdracht maak je alleen of met twee personen in ongeveer twee keer een lesuur.
- Maak desgewenst gebruik van het stappenplan van *Samenwerken* in het informatieboek op bladzijde 153.
- Lees de tekst *Ten strijde*. En bekijk de afbeeldingen.
- Maak vervolgens een keuze voor een verandering. Of je kiest de verandering van de ridder naar soldaat, of de verandering van stadsmuren naar vestingwallen.
- Zoek in de mediatheek of op internet naar afbeeldingen en meer informatie die je kunt gebruiken voor de door jou gekozen verandering.
- Maak nu een mooie collage van minstens drie afbeeldingen met bijschrift. In deze collage maak je met drie afbeeldingen duidelijk hoe de situatie voor de revolutie op militair gebied was, en ook met drie afbeeldingen hoe die erna was.
- Noteer de overeenkomsten en verschillen.

Wat is het resultaat?

- Het resultaat is een collage waarin veranderingen zijn te zien die zijn voortgekomen uit het gebruik van buskruit in wapens.

Wijze van presenteren

Bespreek met je docent hoe je je werk presenteert.

Enkele mogelijkheden

- Jullie leveren de collage in bij je docent.
- Jullie wisselen de collages uit en beoordelen elkaar.

Nabespreken en beoordeling

Afhankelijk van de presentatievorm kun je met medeleerlingen en met je docent de volgende vragen bespreken.

- Zijn er genoeg en goede afbeeldingen gevonden op militair gebied van de tijd vóór de revolutie en zijn de bijschriften goed?
- Zijn er genoeg en goede afbeeldingen gevonden op militair gebied van de tijd ná de revolutie en zijn de bijschriften goed?

- Zijn er voldoende overeenkomsten en verschillen gevonden?
- Is het geheel netjes, overzichtelijk en aantrekkelijk gepresenteerd?
- *Bij samenwerken* Is de samenwerking goed gegaan? Wat ging wel goed? En wat niet?

Ruimte voor aantekeningen

1.1 Een nieuwe tijd

1 Vul in.

In de 16e eeuw veranderde de samenleving snel. Schilders, die vroeger werden gezien als handswerklieden, werden nu meer gezien als kunstenaars. Ook de gilden veranderden: van kleine werkplaatsen naar grote bedrijven waarin ondernemers veel arbeiders in dienst namen. Tijd werd geld. Met behulp van de nieuw ontdekte mechanische klok werd de dag efficiënter ingedeeld. Omdat de christelijke feestdagen precies berekend moesten worden, liet de paus een nieuwe kalender maken. Van de ene op de andere dag sloeg de kalender tien dagen over. De indelingen in maanden, weken en dagen bestond al sinds de tijd van de Grieken en Romeinen. De indeling in tijdvakken is ontstaan in de 21e eeuw.

2 Zoek bij elkaar.

1 sabbat	A bedrijf
2 oudheid	B gilde
3 ondernemer	C 1500-1600
4 ambachtslieden	D 1500-1800
5 zaterdag	E rustdag
6 Gregorius XIII	F Saturnus
7 vroegmoderne tijd	G kalenderhervorming
8 tijd van ontdekkers en hervormers	H tijd van Grieken en Romeinen

1E, 2H, 3A, 4B, 5F, 6G, 7D, 8C

1.2 De renaissance

3 Vul in.

In de 15e eeuw veranderde onder de rijke burgers van Italië het mens- en wereldbeeld. Mensen kregen belangstelling voor de plezierige kanten van het leven. Deze verandering werd de renaissance genoemd. Een hernieuwde belangstelling voor het

werk van de Grieken en Romeinen leidde tot vernieuwing in de literatuur, kunst en architectuur. Klassieke teksten en de bronnen van de Bijbel werden bestudeerd door humanisten. De renaissance verspreidde zich snel over Europa door de vele contacten tussen kunstenaars. Ook de boekdrukkunst droeg bij aan de snelle verspreiding.

4 Zoek bij elkaar.

1 humanisten	A perspectief
2 schilderkunst	B onderzoek
3 architectuur	C kritiek op de kerk
4 wetenschap	D Griekse tragedies
5 literatuur	E carpe diem
6 mentaliteit	F zuilen en bogen

1C, 2A, 3F, 4B, 5D, 6E

1.3 De kerkhervorming

5 Vul in.

In de 15e eeuw hadden uitte de humanisten kritiek op rijkdom van de kerk, en de verering van heiligen. Met het optreden van de Duitse monnik Luther in 1517 begon de Reformatie of Kerkhervorming. Volgens Luther kon iedere gelovige door het lezen van de bijbel en door te bidden tot in de hemel komen. Daarmee werd het priesterschap overbodig. Volgens Johannes Calvijn stond van tevoren al vast wie in de hemel zou komen en wie niet. Als gevolg van het optreden van deze twee hervormers viel de kerk uiteen in rooms-katholieken en protestanten. Dit leidde in het Europa in de tijd van ontdekkers en hervormers tot godsdiensoorlogen.

6 Zet in de juiste volgorde van tijd.

- A Nederlandse predikanten houden hagenpreken.
- B Calvijn wordt naar Genève geroepen om de hervorming op zich te nemen.
- C Luther uit voor het eerst kritiek.

- D Het calvinisme verspreidt zich naar Nederland.
- E Luther schrijft in een brief 95 stellingen.
- F Karel V geef iedere vorst het recht een eigen geloof te kiezen.

c - e - b - d - f - a

1.4 De Nederlandse Opstand

7 Vul in.

Tussen 1519 en 1543 kwamen alle Nederlandse gewesten in handen van Karel V. Hij wilde deze gebieden centraal besturen en het protestantisme bestrijden. Toen hij in 1555 afstand nam van de troon, zette zijn zoon deze centralisatiepolitiek en de vervolgving van protestanten voort. Ook verhoogde Filips II de belasting. In 1566 brak na een hagenpreek de Beeldenstorm uit. Als reactie hierop stuurde Filips II in 1568 Alva naar Nederland. Dit was de aanleiding tot de Nederlandse Opstand, ook wel de Tachtigjarige oorlog genoemd. Leider van de Opstand was de stadhouder Willem van Oranje. Eerst was het belangrijkste doel het wegsturen van Alva. Pas toen Filips Willem van Oranje vogelvrij verklaarde, erkenden de Staten-Generaal Filips niet langer als vorst. De Nederlanden moesten toen op zoek naar een nieuwe landsheer. Toen deze niet werd gevonden besloten de gewesten in 1588 een republiek te vormen. In 1648 werd deze Republiek der Verenigde Nederlanden erkend door Spanje. Willem van Oranje heeft dit echter niet meer meegemaakt. Hij werd in 1584 vermoord door Balthasar Gerards.

8 Juist of onjuist? Omcirkel het antwoord.

- a De republiek als staatsvorm was uitzonderlijk in die tijd. juist / onjuist
- b Centralisatie, vervolging van de protestanten en hoge belasting waren de aanleidingen van de Opstand. juist / onjuist
- c De Opstand en Tachtigjarige oorlog geven dezelfde periode aan. juist / onjuist

- d Het rijk van Filips II was een rijk waarin de zon nooit onderging. juist / onjuist

1.5 De wereld van het Wilhelmus

9 Vul in.

Het Wilhelmus is rond 1570 waarschijnlijk geschreven door een vertrouweling van Willem van Oranje. In het lied, waarin de prins aan het woord is, worden de gebeurtenissen uit het begin van de Opstand vermeld. Het belangrijkste doel was het opkrikken van het eigen moreel, en het ontmoedigen van de vijand. Dit is een vorm van propaganda. De melodie, afkomstig van een Frans soldatenliedje, is de oudste van alle volksliederen. Hoewel het lied sinds jaar en dag populair is, is het Wilhelmus niet altijd het volkslied van Nederland geweest. Zo werd in 1813 het lied Wien Neêrlands Bloed als volkslied gekozen. Pas in 1932 werd het Wilhelmus ons officiële volkslied.

10 Juist of onjuist? Omcirkel het antwoord.

- a Willem van Oranje was van Duitse afkomst. juist / onjuist
- b Het Wilhelmus was bedoeld als propaganda. juist / onjuist
- c Propaganda is altijd onbruikbaar als historische bron. juist / onjuist

1.6 De wereld van Leonardo da Vinci

11 Juist of onjuist? Omcirkel het antwoord.

- a Het renaissance-ideaal is precies hetzelfde als de ideaal van de homo universalis. juist / onjuist
- b Leonardo da Vinci is een goed voorbeeld van een homo universalis. juist / onjuist
- c Leonardo haalde zijn kennis uit het bestuderen van klassieke werken. juist / onjuist
- d Veel van Leonardo's uitvindingen werden pas veel later gebruikt. juist / onjuist

Voor de computeropdrachten van dit hoofdstuk ga je naar www.leerling.noordhoff.nl of naar de elektronische leeromgeving van je school. Spreek met je docent af welke ICT-onderdelen je gaat doen en noteer dat hieronder in kolom 2. Geef per onderdeel aan wat het resultaat is in kolommen 3 en 4.

ICT-onderdelen	Ga ik doen	Resultaat (omcirkel het gekozen woord)	
O Minicursus De Nederlandse Opstand	<i>ja / nee</i>	Ik vind dat ik de leerstof van deze minicursus <i>slecht / matig / voldoende / goed</i> beheers.	Omschrijf de kern van deze minicursus. _____ _____
O Minicursus Mens- en wereldbeeld van de renaissance	<i>ja / nee</i>	Ik vind dat ik de leerstof van deze minicursus <i>slecht / matig / voldoende / goed</i> beheers.	Omschrijf de kern van deze minicursus. _____ _____
O Webquest	<i>ja / nee</i>	Mijn product is _____ Daarover ben ik <i>niet / redelijk / erg</i> tevreden.	Geef een korte uitleg over je aanpak en je product. _____ _____
O Oefentoets paragraaf 1.1	<i>ja / nee</i>	De eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____
O Oefentoets paragraaf 1.2	<i>ja / nee</i>	De eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____
O Oefentoets paragraaf 1.3	<i>ja / nee</i>	Bij de eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____
O Oefentoets paragraaf 1.4	<i>ja / nee</i>	Bij de eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____
O Oefentoets paragraaf 1.5	<i>ja / nee</i>	Bij de eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____
O Oefentoets paragraaf 1.6	<i>ja / nee</i>	Bij de eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____

TAAK

Onderzoek in eigen omgeving

In dit hoofdstuk heb je gelezen over de kerkhervorming. In Nederland vind je in veel dorpen of steden verschillende protestantse kerkjes: lutherse, calvinistische, evangelische, gereformeerde, hervormde en ga zo maar door.

- Onderzoek de vraag: Wat is er in mijn eigen omgeving te vinden over de kerkhervorming?
- Maak afspraken met je docent over:
 - de tijd die je eraan besteedt
 - de vorm waarin je het resultaat van je werk presenteert, bijvoorbeeld: werkstuk of mondelinge presentatie (spreekbeurt)
 - de eisen waaraan het resultaat moet voldoen
- Zoek naar informatie over je onderzoeksvraag op je school, thuis, op internet, in musea of buiten.
- Kies twee tot vier overblijfselen en zorg voor een afbeelding van elk.
- Schrijf een tekst over iedere afbeelding.
- Verwerk je afbeeldingen en teksten in de afgesproken presentatievorm.

Informatie over een historisch persoon

Op de afbeeldingen van dit hoofdstuk zie je diverse personen uit de tijd van ontdekkers en hervormers, zoals Filips II, Willem van Oranje, Leonardo da Vinci, Johannes Calvijn, Erasmus en William Shakespeare. Al deze personen hebben echt bestaan. Over deze historische personen is nog heel wat meer informatie te vinden.

- Kies een persoon uit het hoofdstuk.
- Maak afspraken met je docent over:
 - de gekozen persoon
 - de tijd die je eraan besteedt
 - de vorm waarin je het resultaat van je werk presenteert, bijvoorbeeld: een echte of digitale informatiemap
 - de eisen waaraan het resultaat moet voldoen
- Zoek naar informatie over de gekozen persoon in boeken en op internet.
- Verzamel nieuwe informatie en noteer duidelijk in welk boek of op welke site je deze hebt gevonden.
- Maak desgewenst gebruik van het stappenplan van *Informatie verzamelen* in het informatieboek op bladzijde 153.

Meer kennis over de renaissance in Italië

Dit hoofdstuk gaat over de tijd van ontdekkers en hervormers. Historici hebben sporen en bronnen onderzocht om hun kennis over deze tijd te vergroten. Dankzij internet kun jij dat ook.

- Ga met behulp van een zoekmachine op internet op zoek naar nieuwe informatie over de renaissance in Italië. Kies een onderwerp uit waarvan jij meer wilt weten.
- Maak afspraken met je docent over:
 - het gekozen onderwerp
 - de tijd die je eraan besteedt
 - de vorm waarin je het resultaat van je werk presenteert, bijvoorbeeld: schriftelijk verslag of mondeling presentatie (spreekbeurt)
 - de eisen waaraan het resultaat moet voldoen
- Maak aantekeningen over dingen die je nog niet wist over de renaissance.
- Verwerk je aantekeningen in de afgesproken presentatievorm.
- Maak desgewenst gebruik van het stappenplan van *Mondelinge presentatie* of *Verslag maken* in het informatieboek op bladzijde 154.

Informatie op school

Jouw school heeft een bibliotheek (mediatheek, open leercentrum) waarin ook informatie te vinden is over de tijd van ontdekkers en hervormers.

- Ga op zoek naar boeken en andere media over de tijd van ontdekkers en hervormers en maak hiervan een lijst.
- Maak afspraken met je docent over:
 - de tijd die je eraan besteedt
 - de vorm waarin je het resultaat van je werk presenteert, bijvoorbeeld: schriftelijk verslag of mondeling presentatie (spreekbeurt)
 - de eisen waaraan het resultaat moet voldoen
- Raadpleeg de catalogus met trefwoorden, zoals: renaissance, humanisme, protestantisme, Reformatie, Hervorming of Opstand.
- Maak desgewenst gebruik van het stappenplan van *Mondelinge presentatie* of *Verslag maken* in het informatieboek op bladzijde 154.

Maak een renaissancekunstwerk

Beeldhouwer Filippo Brunelleschi en zijn jonge vriend en collega Donatello vertrokken eind 15e eeuw naar Rome om daar de restanten van de Grieks-Romeinse cultuur van dichtbij te bekijken. Donatello had vooral oog voor de klassieke beelden en reliëfs. Brunelleschi onderzocht de ruïnes van Romeinse tempels en gebouwen en tekende ze na. Zo ontdekte hij het perspectief. De reis had grote invloed op het werk van de twee kunstenaars zelf. Brunelleschi ging gebouwen ontwerpen met klassieke elementen, zoals zuilen en frontons. Donatello was jaren later de schepper van het eerste levensgrote, vrijstaande naakte beeld sinds de oudheid.

In deze plustaak ga je alleen of met medeleerlingen een typisch renaissancekunstwerk maken. Je kunt kiezen uit een schilderij met diepte, een gebouw met klassieke elementen of een vrijstaand beeld.

Hoe ga je te werk?

- Deze opdracht maak je alleen of in een groep met twee personen in ongeveer twee keer een lesuur.
- Lees paragraaf 1.2. Noteer zo veel mogelijk kenmerken van de renaissancekunst die jullie denken nodig te hebben.
- Kies een onderwerp (schilderij met diepte, een gebouw met klassieke elementen of een vrijstaand beeld).
- Maak vervolgens een schets van jullie onderwerp. Voor de docent moet zichtbaar zijn hoe het eindproduct eruit komt te zien.
- Pas als jullie ontwerp is goedgekeurd, gaan jullie (eventueel samen met een kunstdocent) jullie ontwerp maken.

Wat is het resultaat?

- Het resultaat is een schilderij met diepte, een gebouw met klassieke elementen of een vrijstaand beeld.
- Uiteraard kun je ervoor kiezen het gebouw met klassieke elementen of het vrijstaande beeld te tekenen in plaats van echt te maken.

Wijze van presenteren

Besprek met je docent hoe je je werk presenteert. Het is leuk om de hele klas in te richten als een tijdelijk museum van al jullie kunstwerken. Jullie kunnen dan rondlopen en alle verschillende kunstwerken bewonderen en beoordelen.

Nabespreken en beoordeling

Afhankelijk van de presentatievorm kun je met medeleerlingen en met je docent de volgende vragen bespreken.

Schilderij

- Hebben de leerlingen op een vel papier denkbeeldige lijnen getekend die samenkomen in verdwijnpunten op een horizon? Zit er dus echt diepte in?
- Is het onderwerp dat getekend is ook echt typisch voor de renaissance?

Gebouw

- Is een klassiek gebouw of tempel als voorbeeld gebruikt?
- Zijn er zuilen, friezen, frontons, koepels en bogen aan het ontwerp toegevoegd?

Beeld

- Is het een echt vrijstaand beeld? Is het onderwerp dat afgebeeld is ook echt typisch voor de renaissance?
- Klopt het beeld anatomisch gezien?

Ruimte voor aantekeningen
